

Izvorni znanstveni rad
UDK 811.163.42'366'367.622
811.163.42(091)'18"
Primljeno: 4.3.2013.

SKLONIDBENI SUSTAV IMENICA U BUDMANIJEVOJ GRAMMATICA DELLA LINGUA SERBO-CROATA (ILLIRICA)

TANJA BREŠAN I JOSIP GALIĆ

SAŽETAK: Druga polovica 19. stoljeća u hrvatskoj jezikoslovnoj povijesti period je ispunjen smjenom različitih jezičnih koncepcija koje svaka na svoj način obilježavaju pravce kodifikacije hrvatskoga jezika. Među njima se najviše ističu Zagrebačka filološka škola, nasljednica ilirskih ideja, i hrvatski vukovci, skupina jezikoslovaca koji su svoje poglede na jezičnu stvarnost temeljili na djelima Vuka Stefanovića Karadžića. Svaka od jezičnih struja sa sobom je nosila i određeni broj normativnih djela. Ovaj će rad pobliže analizirati sklonidbeni sustav imenica u Budmanijevoj *Grammatica della lingua serbo-croata (illirica)* izdanoj 1867. godine, koja u sebi objedinjuje specifičnosti sklonidbenog sustava hrvatskih vukovaca, ali ne zanemaruje ni tradiciju starijih hrvatskih gramatika. Cilj je rada uočiti ona mjesta koja ovu gramatiku, barem na području sklonidbe imenica, obilježavaju kao vukovsku gramatiku, ali i uočiti elemente koje je Budmani nasljedovao iz ilirske koncepcije jezika.

Ključne riječi: Pero Budmani, ilirci, hrvatski jezik, hrvatski vukovci, gramatika, imenice, sklonidba, 19. stoljeće

Keywords: Pero Budmani, Illyrians, Croatian language, Croatian Vukovians, grammar, nouns, inflection, 19th century

Uvod

Druga polovica 19. stoljeća obilježena je s političke strane razdvojenošću hrvatskih zemalja, kao i njihovim različitim kulturnim opredjeljenjem. Banska

Tanja Brešan, viša asistentica, Odsjek za kroatistiku, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu. Adresa: Radovanova 13, 21000 Split. E-mail: bresant@ffst.hr

Josip Galić, student, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu. Adresa: Pod gredom 22, 21210 Solin. E-mail: jgalic13@gmail.com

Hrvatska i Slavonija inklinirale su Beču i Ugarskoj, dok se Dalmacija, opterećena višestoljetnim talijanskim patronatom, još uvijek pokušavala othrvati tom utjecaju, ali i statusu što ga je talijanski jezik imao u pokrajini. Polovicom stoljeća stvari postaju osjetno bolje. U Dalmaciji, koja je pod utjecajem narodnog preporoda, jača želja za ujedinjenjem s ostatkom Hrvatske, kako političkim, tako i jezičnim. Veliki poticaj ta borba doživljava pobjedom narodnjaka na Dalmatinskom saboru 1870. godine koji su se, poput narodnjaka iz Banske Hrvatske i Slavonije, zalagali za ujedinjenje i neovisnost Trojednice. Problem ujedinjenja, a shodno tomu i problem uporabe hrvatskoga jezika u javnoj upravi, nije proizlazio samo iz nepovoljnog položaja koji je Dalmacija imala unutar Austro-Ugarske Monarhije, već i iz stava velikog broja činovnika koji su mahom odgajani na talijanskim sveučilištima te su se opirali uvođenju zemaljskoga jezika kao službenog. Pitanje službenog jezika u Kraljevini Dalmaciji nije riješeno ni prelaskom u 20. stoljeće, ali je ovaj period odigrao snažnu ulogu u tom kodifikacijskom procesu.

S jezične strane je Dalmacija bila u nepovoljnom položaju. Jezikoslovni prvak Ante Kuzmanić sa svojim Zadarskim filološkim krugom zalagao se za tradiciju koju su u Dalmaciji imale ikavska štokavica i književnost pisana njome. U svojim je jezičnim radovima odbijao promjenu dalmatinske i prihvaćanje Gajeve grafije, iako je u tom pitanju bio mnogo blaži nego primjerice Stjepan Ivičević ili Šime Starčević. Također, njegova je ideja bazirana na narodnome jeziku¹ pisanom jednim dijalektom, pa mu ilirska koncepcija jezika zasnovana na koheziji različitih hrvatskih dijalekata nije bila prihvatljiva. Ipak, hrvatski jezik u Dalmaciji, koji je sredinom 19. stoljeća bio nekoherentan sustav u kojem su se smjenjivali fonološki i etimološki pravopis, različiti refleksi jata, naročito onaj ikavski, pa su ga obilježili različiti sklonidbeni obrasci, u 20. stoljeću postaje vrlo stabilan. Pisan je ijekavicom s, u većini slučajeva, ujednačenim umjereno fonološkim pravopisom i novoštokavskim inovacijama u padežnim oblicima. Do takvog jezičnog stanja ipak je trebalo proći pola stoljeća, u kojem su se razdoblju nasumično smjenjivale različite jezične koncepcije.

Za razliku od sjevera Hrvatske, Dalmacija je ponešto kasnila s provedbom pojedinih jezičnih rješenja, pa su, primjerice, još 1877. i 1879. održani sastanci Školskoga odbora na kojima je riješena većina pravopisnih pitanja. Odlučeno je da se dugi slogovi pišu s *ie*, a kratki s *je*, da glas *r* ima ulogu nosioca sloga i drugo,² ali se ta rješenja nisu provodila u praksi.³

¹ Njegov narodni jezik nije bio podudaran s narodnim jezikom koji su zagovarali hrvatski vukovci.

² L[adislav] M[razović], »Ob ustanovi hrvatskog pravopisa.« *Vienac* 11 (1877): 176-179; *Vienac* 13 (1877): 210-211; *Vienac* 14 (1877): 217-221.

³ Takav se zaključak izvodi iz uvida u velik broj novinskih članaka, prijevoda zakona i drugih zakonskih akata koji su izlazili u Dalmaciji i u kojima se uočavaju velika odstupanja, kako od ilirske tako i od vukovske norme.

Period o kojem se govori obilježen je i velikim brojem jezičnih priručnika (pritom se osvrćemo samo na gramatike) koji su u to vrijeme izdavani. Među onima s ilirskom koncepcijom izdvajaju se *Slovnice* Babukića i Mažuranića te Veberova *Skladnja ilirskoga jezika za niže gimnazije* iz 1859. godine, dok vukovsku jezičnu koncepciju predstavljaju Maretićeva *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika* iz 1899. godine i Daničićevi *Oblici srpskoga ili hrvatskoga jezika* iz 1869.

Osim Budmanijeve gramatike, u Dalmaciji su izdana još tri gramatička priručnika na koje se potrebno osvrnuti. Godine 1873. Dragutin A. Parčić izdaje *Hrvatsko-talijanski rječnik s gramatikom pisanom etimološkim pravopisom i gramatičkim rješenjima sklonima ilircima*. Ilirsku jezičnu koncepciju u svojoj prvoj gramatici slijedi i Ivan Danilo, koji u svojoj *Grammatica illirica* iz 1855. godine piše ilirskim pravopisom, koristi *ě* i starije padežne oblike, dok u *Praktičnoj gramatici* iz 1873. drastično mijenja svoja jezična stajališta te je piše fonološkim pravopisom, jekavskim refleksom jata i koristi novoštokavske nastavke u množinskim padežima.

Među ovim gramatičkim ostvarenjima izdvaja se Budmanijeva *Grammatica della lingua serbo-croata (illirica)*. Pero (Pietro) Budmani je u osnovi prihvaćen kao jezikoslovac vukovskog jezičnog predznaka. Ipak, on je i Dalmatinac s dubrovačkoga područja koji teško može zanemariti jezičnu tradiciju područja s kojeg je potekao. Važnije od svega, treba napomenuti da je gramatika djelo koje u osnovi opisuje jezično stanje te je Budmaniju, unatoč vlastitoj sklonosti hrvatskim vukovcima, bilo teško izostaviti određena rješenja koja su u praktičnoj jezičnoj uporabi u Dalmaciji. Pokazuje to i samim nazivom gramatike, nazivajući je srpsko-hrvatskom, ali i ilirskom, kao i specifičnim obličnim rješenjima koje je moguće zabilježiti u njegovoj gramatici.

Analiza sklonidbenog sustava imenica. Opće karakteristike

Premda “oduševljeni pristaša Vukov”,⁴ Budmani pregled imenica u gramatici započinje načinom koji bitno odudara od modela što ga je još 1818. godine u *Srpskoj gramatici* zacrtao Vuk Stefanović Karadžić. Prema tom modelu gramatički se opis imenica svodi na pregled sklonidbenih obrazaca, tj. na popis oblika. Najbolji je primjer za to *Mala srpska gramatika* Đure Daničića u kojoj autor, prije pregleda osobitosti svake od triju vrsta imeničke sklonidbe, samo konstatira

⁴ Milan Rešetar, »Pero Budmani.« *Ljetopis JAZU* 39 (1926): 97.

da se imenice “mijenjaju po broju i po padežima”⁵ određujući pritom nazive padeža i nazive triju rodova. U njegovim *Oblicima* čak i to izostaje, pa se odmah započinje s izlaganjem sklonidbenih osobitosti imenica muškog roda.⁶ Isti model slijedi i Tomo Maretić,⁷ koji poglavlje o imenicama u svojoj *Gramatici i stilistici hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika* započinje odabirom imenica koje će mu služiti kao primjeri u prikazu sklonidbenih uzoraka. Suprotno tomu, pregled imenica Budmani započinje podjelom imenica i raspravom o imenskim kategorijama, dok sustavno izlaganje osobitosti svake od deklinacija slijedi tek nakon poglavlja *Del Nome Sostantivo, Del genere, Delle declinazioni* te *Paradigma delle Desinenze*. Navedenima je potrebno dodati i uvodno poglavlje o morfologiji, *Nozioni Preliminari*, u kojem se govori o osnovnim karakteristikama i gramatičkim kategorijama ne samo imenskih riječi, nego i glagola. U opisu karakteristika i morfoloških kategorija vrste riječi koju obrađuje, dubrovački gramatičar ipak nije tako iscrpan kao ilirski jezikoslovci.⁸ Ipak, rasprava o gramatičkim kategorijama prije navođenja oblika dovodi ga u određenu vezu s ilirskim pristupom oblikoslovlju.

Budmanijeva podjela imenica, koja u potpunosti odgovara onoj koju je u *Ilirskoj slovnici* 1854. godine iznio Vjekoslav Babukić,⁹ nesumnjivo bi zadovoljila i suvremene gramatičare. Osnovna je podjela na konkretne (*sostantivi concreti*) i apstraktne imenice (*sostantivi astratti*). Konkretne se imenice dalje dijele na vlastite (*sostantivi proprii*) i opće (*sostantivi comuni*). Među općim se imenicama u posebnu podskupinu izdvajaju zbirne (*sostantivi collettivi*) i materijalne imenice (*sostantivi materiali*). Tom podjelom dubrovački je gramatičar zapravo progovorio o imeničkim kategorijama *konkretnosti/apstraktnosti, zbirnosti i materijalnosti*.¹⁰ Pridodaju li se navedenima i kategorije *roda, broja, padeža i živosti*, o kojima autor govori u drugim poglavljima, postaje jasno da Budmani najprije raspravlja o općim karakteristikama i morfološkim kategorijama imenica, a tek potom prelazi na opis sklonidbenih obrazaca, čime se bitno razlikuje od drugih pobornika karadžićevsko-daničićevskoga jezičnog pravca koji, kako je već istaknuto, gramatički opis imenica svode na popis oblika.

⁵ Đuro Daničić, *Mala srpska gramatika*. Beč: u štampariji Jermenskoga manastira, 1850: 5.

⁶ Đuro Daničić, *Oblici srpskoga jezika*, 2. izdanje. Beograd: u državnoj štampariji, 1863: 2.

⁷ Tomo Maretić, *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, 3. nepromijenjeno izdanje. Zagreb: Matica hrvatska, 1963: 139.

⁸ U *Ilirskoj slovnici* Vjekoslava Babukića uvodni dio u poglavlju o imenicama sadrži devet stranica, dok u *Slovnici Hrvatskoj* Antuna Mažuranića uvodni dio o imenicama sadrži šest stranica.

⁹ Vjekoslav Babukić, *Ilirska slovnica*. Zagreb: Nar. Tiskarnica Dra. Ljudevita Gaja, 1854: 166.

¹⁰ Branka Tafra, *Gramatika u Hrvata i Vjekoslav Babukić*. Zagreb: Matica hrvatska, 1993: 77.

S obzirom na *kategoriju konkretnosti/apstraktnosti*, dubrovački gramatičar razlikuje konkretne i apstraktne imenice prema tome imenuje li se njima neko živo biće i predmet koji postoji sam po sebi (*Bog, ljudi, kamen...*) ili pak neko svojstvo, imovina, stanje, radnja (*ljepota, veličina, život...*). Konkretne je imenice autor podijelio na vlastite, koje označavaju pojedinačno živo biće ili stvar (*Petar, London, Europa*), i opće, koje označavaju vrstu, tj. skup predmeta koji imaju neke zajedničke osobine (*čovjek, gospodin, konj, drvo*).

Kategorija zbirnosti objedinjuje imenice koje, premda formalno u jednini, predstavljaju skup pojedinih primjeraka shvaćenih kao cjelina (*narod, trupa, stado, čopor* i sl.). U suvremenom lingvističkom nazivlju te se imenice nazivaju zbirnim imenicama (*sostantivi collettivi*).

Kategorija materijalnosti obuhvaća imenice koje označavaju predmete složene od istovrsnih dijelova koji se međusobno ne mogu jasno razlučiti. Kao primjere Budmani navodi imenice *vrijeme, prostor* i *voda*. Riječ je, dakle, o imenicama čiji "sadržaj nije pomišljiv kao mnogost kojoj u opreci stoji jediničnost."¹¹ Zbog toga one u svom osnovnom tvarnom značenju nisu sadržajno kompatibilne s numeričkim kvantifikatorima.

Iznoseći zapažanja o sklonidbenim obrascima imenica, dubrovački gramatičar upozorava na *kategoriju živosti*, tj. na činjenicu da imenice muškog roda sklonidbe *a* koje znače što živo (ljude ili životinje) imaju akuzativ jednak genitivu (GA jd. *konja, djeda*), dok imenice koje znače što neživo imaju akuzativ jednak nominativu (NA jd. *nož, stol*). Razlike u sklanjanju imenica kojima se imenuju živa bića i onih kojima se imenuju stvari i pojave hrvatski su gramatičari uočili vrlo rano. To se, doduše, nije dogodilo u Kašićevoj gramatici (A jd. *gòluba, vìtra*), ali jest već u gramatici Jurja Križanića (A jd. *bráta, ríč*). Ardelio Della Bella također je uočio da "imenice muškog roda koje znače neživo imaju nastavak u A jd. kao i u N jd.", što je vidljivo iz primjera *zà stráh, zà Petra*, ali ne i iz A jd. *vjetra*, koji je "vjerojatno posljedica ugledanja na Kašića"¹²

Kategoriji broja Budmani nije posvetio mnogo prostora u svojoj gramatici. U kratkom pregledu gramatičkih kategorija u poglavlju *Nozioni Preliminari* kaže da u srpsko-hrvatskom (ilirskom) jeziku postoje dva broja: jednina (*singolare*) i množina (*plurale*). Međutim, već u sljedećoj rečenici ističe kako Hrvati kod

¹¹ Marija Znika, »Pokazatelji brojivosti.« *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 33 (2007): 470.

¹² Branka Tafra, »Mjesto Della Belline gramatike u povijesti hrvatskih gramatika.« *Rasprave Zavoda za jezik IFF* 16 (1990): 267.

imenskih riječi razlikuju i dvojину, čije ostatke čuvaju i Srbi.¹³ Time je vukovac¹⁴ Budmani pokazao dobro poznavanje jezične norme predstavnika Zagrebačke filološke škole, ali je i ne htijući pobio naslovnu tezu o postojanju jedinstvenoga srpsko-hrvatskog književnog jezika.¹⁵ O dvojini će više riječi biti kasnije.

Budmani je vrlo minuciozno pristupio opisu morfološke *kategorije roda*. Gramatički rod imenica, smatra autor gramatike, određuje se prema značenju i prema obliku, tj. nastavku u nominativu jednine.¹⁶ Takvo tumačenje mogao je preuzeti od Antuna Mažuranića,¹⁷ koji u *Slovnici* tri roda razlikuje po “značenju” i po “svršetku rčih”, pri čemu značenjski kriterij vrijedi za imenice koje znače što živo,¹⁸ a kriterij padežnog nastavka za imenice koje znače što neživo. Potonjim se kriterijem, međutim, ne može objasniti zašto su, primjerice, imenice *stol* i *stvar* različitog roda kad obje u N jd. završavaju na suglasnik. Taj je nedostatak zamijetio Vjekoslav Babukić, pa je u *Ilirskoj slovnici* ustvrdio da se gramatički rod imenica određuje prvenstveno “po genitivu jedinstvenoga broja”.¹⁹ Na prvi pogled, Budmani zanemaruje nastavak genitiva jednine pri određivanju roda imenica. Međutim, objašnjavajući razliku između imenica ženskog roda koje završavaju na suglasnik (npr. *stvar*, *oblast*) i imenica muškog roda s istim završetkom, hrvatski se gramatičar poziva upravo na taj nastavak, pa ističe da imenice ženskoga roda u G jd. imaju nastavak *i*, a muškoga nastavak *a*.²⁰ Stoga se može reći da

¹³ *I Croati vi aggiungono pel nome il duale o numero del due, del quale conservano traccie anche i Serbi* (“Hrvati im /jednini i dvojini, op. a./ pridodaju dvojину, čije tragove čuvaju i Srbi”) (Pero Budmani, *Grammatica della lingua serbo-croata (illirica)*. Beč: vlastita naklada, 1867: 18).

¹⁴ Naziv *vukovci* najčešće se u literaturi shvaća naraštajno. Istraživanja su međutim pokazala da se jezična koncepcija hrvatskih vukovaca oblikovala postupno još od pretpreporodnih vremena. Stoga Marko Samardžija govori o trima naraštajima hrvatskih vukovaca te ih naziva posebnim imenima: *vukovima*, *daničićevcima* i *maretičevcima*. S obzirom na tu podjelu, bilo bi ispravnije Budmanija, koji je svoje filološke nazore oblikovao ponajviše pod utjecajem djela Đure Daničića, nazivati daničićevcem (usp. Marko Samardžija, *Iz triju stoljeća hrvatskoga standardnog jezika*, 2. prošireno izdanje. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 2004: 113-122).

¹⁵ Branka Tafra, »O hrvatskim vukovima iz drugoga kuta.«, u: *Jezikoslovna razdvojba*, ur. Jelena Hekman. Zagreb: Matica hrvatska, 1995: 164.

¹⁶ P. Budmani, *Grammatica della lingua serbo-croata (illirica)*: 20.

¹⁷ Antun Mažuranić, *Slovnica Hrvatska*, pretisak. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 2008: 52.

¹⁸ Izuzetak od ovog pravila, ističe Mažuranić, predstavljaju imena nekih riba i ptica: “U mnoge se životinje, a osobito u ribah i pticah nemože lahko raspoznati spol, ter zato neima za njih dvovrštnih (za svaki spol napose služećih) rčih, nego se one bez razlike naravnoga njihova spola samo grammatično sad mužkim sad ženskim imenom nazivaju” (A. Mažuranić, *Slovnica Hrvatska*: 53).

¹⁹ V. Babukić, *Ilirska slovnica*: 167.

²⁰ P. Budmani, *Grammatica della lingua serbo-croata (illirica)*: 21.

Budmani uvodi G jd. kao dodatno razlikovno obilježje pri određivanju gramatičkog roda imenica. O gramatičkom rodu imenica tipa *sluga* i *vladika* postoje različita, često sasvim oprečna objašnjenja u gramatikama 19. stoljeća. Pripadnost njihovih autora pojedinim gramatičarskim školama i tradicijama pritom nije imala veći značaj, pa su i sljedbenici istih škola o tom problemu govorili različito. Prema Budmaniju, imenice na *-a* koje označavaju osobu muškog spola u jednini su muškoga (*sluga, vladika*), a u množini ženskog roda (*sluge, vladike*). Gotovo identično objašnjenje ponudio je Vuk Karadžić,²¹ a na istom su tragu ilirac Babukić²² i vukovac Daničić²³ upozorili da se tim imenicama u jednini pridijevaju riječi muškog roda, a u množini riječi ženskoga. Antun Mažuranić ističe da su imenice *bena, hèrdja, pijanica* i dr. “uvèk ženskoga spola /.../ a i rèči, slùga, starešina, vòdja i vojvoda nalaze se kadšto u ženskom spolu.”²⁴ Maretić,²⁵ pak, navedene imenice svrstava među imenice muškog roda. Pored navedenih, Budmanijeva iscrpna analiza rodova imenica rezultirala je i drugim zanimljivim rezultatima. Tako npr. nalazimo da su deminutivi na *-če(t)* i *-e(t)*, kao *ciganče* i *Ture*, srednjeg roda i kad označavaju osobe muškoga spola; imenica srednjeg roda *doða* (‘vrijeme’) nije deklinabilna; imenica *večer* može biti u svim trima rodovima; imenice srednjeg roda s osnovom na *-en* ili *-et* gube završni suglasnik u N jd.

Sve riječi s morfološkom kategorijom padeža Budmani naziva *imenima: Il nome può essere sostantivo, aggettivo, numerale, pronome o participio*.²⁶ Takva podjela tipična je za hrvatsku gramatičarsku tradiciju, a svoje uporište ima u antičkim gramatikama. Šesteročlani padežni sustav latinskih gramatika (nominativ, genitiv, dativ, akuzativ, vokativ, ablativ) u temeljima je hrvatske gramatičarske tradicije. Nalazimo ga već kod Bartola Kašića, koji navedenim latinskim padežima u jednini dodaje instrumental, a u množini još i lokativ. Na taj je način dobiven neujednačen padežni sustav (7 padeža u jednini i 8 u množini) s hrvatskom jeziku nepripadajućim ablativom i bez lokativa jednine, za koji je Kašić pogrešno prosudio da ga ne treba uzimati jer je po obliku uvijek jednak dativu s jednim karakterističnim prijedlogom. Po istom je kriteriju Kašić “morao /.../ izostaviti i ablativ i to u oba

²¹ “Muška imena ovoga sklonenija samo su u jed. broju muškoga roda, a u množ. ženskoga, n.p. moj sluga, moje sluge, naše vladike, srpske vojvode” (Vuk Stefanović Karadžić, »Srpska gramatika«, u: *Srpski rječnik, istolkovan njemačkim i latinskim riječima*. Skupio ga i na svijet izdao Vuk Stefanović. Wien: gedruckt bei den P. P. Armeniern, 1818: XXXIX).

²² V. Babukić, *Ilirska slovnica*: 190.

²³ Đ. Daničić, *Oblici srpskoga jezika*: 20.

²⁴ A. Mažuranić, *Slovnica Hrvatska*: 52.

²⁵ T. Maretić, *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*: 166.

²⁶ “Imenske su riječi imenice, pridjevi, brojevi, zamjenice i participi” (P. Budmani, *Grammatica della lingua serbo-croata (illirica)*: 18).

broja”,²⁷ budući da je on i u jednini i u množini bio jednak genitivu s prijedlogom *od*. Kako to nije učinio, treba pretpostaviti da mu je bilo “osobito stalo da u ilirskoj gramatici zadrži svih šest latinskih padeža.”²⁸ Kašićev model naslijedili su Della Bella, Lanosović, Voltić i Appendini. Blaž Tadijanović napisao je prvu gramatiku hrvatskoga jezika u kojoj je izjednačen broj padeža u jednini i množini, ali tako da je u oba broja zabilježio samo šest padeža. Naime, Tadijanović ustrajava na ablativu, padežu koji će u hrvatskim gramatikama biti prisutan sve do početka 19. stoljeća, ali zato “ne uočava posebnost lokativa i ne bilježi oblika za instrumental.”²⁹ Padežni sustav kakav nalazimo u suvremenim gramatikama hrvatskoga jezika, sa sedam padeža u jednini i sedam u množini, prvi se put pojavljuje u gramatici Ignjata Alojzija Brlića iz 1833. godine, a kasnije se ustaljuje u ilirskim gramatikama. Budmani nema definiciju same kategorije padeža, ali zato govori o značajkama svakog od sedam padeža pojedinačno, s pitanjima koja ih karakteriziraju i primjerima koji su pisani najprije ćirilicom pa onda latinicom. Neki su padeži objašnjeni kao ekvivalenti talijanskih padežnih prijedloga,³⁰ što i nije čudno ako se ima u vidu činjenica da je gramatika pisana talijanskim jezikom i da ju je autor izvorno namijenio učenicima dalmatinskih gimnazija u kojima je nastavni jezik bio talijanski. Budmanijevi su padeži sljedeći: *nominativo, genitivo, dativo, accusativo, vocativo, istrumentale o sociativo, locativo*. Zanimljiv je redosljed padeža u gramatici. Na šestom se mjestu u Budmanijevu sustavu nalazi instrumental, a na sedmom lokativ. Takav redosljed padeža tipičan je za vukovske gramatike³¹ i ne nalazimo ga kod ilirskih gramatičara,³² koji na šestom mjestu imaju lokativ, a na sedmom instrumental.

Skлонidbeni sustav imenica

Vrste sklonidbe

Prema nastavku u genitivu jednine Budmani razlikuje tri vrste imeničke sklonidbe: sklonidbu *a* ili prvu sklonidbu, sklonidbu *e* ili drugu sklonidbu te

²⁷ Radoslav Katičić, »Gramatika Bartola Kašića.« *Rad JAZU* 388 (1981): 49.

²⁸ R. Katičić, »Gramatika Bartola Kašića«: 49.

²⁹ Ljiljana Kolenić, *Brodski jezikoslovci*. Slavonski Brod: Matica hrvatska, 2003: 14.

³⁰ Autor, primjerice, ističe da vrijednost hrvatskog genitiva ima talijanski prijedložni padež *di*; vrijednost dativa prijedložni padež *a*, a vrijednost instrumentalnoga prijedložni padež *con* (P. Budmani, *Grammatica della lingua serbo-croata (illirica)*: 19).

³¹ Vidi: V. Stefanović Karadžić, »Srpska gramatika« i Đ. Daničić, *Oblici srpskoga jezika*.

³² Vidi: V. Babukić, *Ilirska slovnica* i A. Mažuranić, *Slovnica Hrvatska*.

sklonidbu *i* ili treću sklonidbu. Taj kriterij, po kojem su vrste imeničke sklonidbe određivali već Kašić i Della Bella, “zadržao se u hrvatskim gramatikama sve do uključujući Vebera”.³³ Tek su vukovske gramatike uvele nove, mnogo složenije i lošije kriterije kao što su rod, nominativni ili osnovinski završetak.³⁴ Tako Vuk Karadžić u *Srpskoj gramatici* imenice grupira u sklonidbene vrste prema nastavku u nominativu jednine, dok njegovi sljedbenici Đuro Daničić i Tomo Maretić to čine prema gramatičkom rodu imenica. Vukovske kriterije podjele, prije svega “zbog praktičnosti, a ne zbog stvarnih lingvističkih razloga”,³⁵ zadržale su i mnoge gramatike u 20. stoljeću. Ipak, od kraja sedamdesetih godina prošlog stoljeća vidljiva je tendencija ponovnog uvođenja genitiva jednine kao osnovnog polazišta za razdiobu imenica u sklonidbene vrste.³⁶

Osobitosti sklonidbe

Jedna od glavnih karakteristika sklonidbenog sustava imenica u Budmanijevoj gramatici jest gramatička sinonimija koja proizlazi iz usporednog bilježenja dviju dominantnih jezičnih normi 19. stoljeća - zagrebačke i vukovske. Opis ilirske norme, koji ne bismo očekivali u jezičnom priručniku autora karadžićevsko-daničićevskog jezičnog usmjerenja,³⁷ kod dubrovačkog jezikoslovca dobrim je dijelom mogao biti uvjetovan sadržajem drugih gramatičkih ostvarenja koja su Dalmacijom kolala u godinama prije pojave njegovoga. Riječ je o gramatikama Vjekoslava Babukića (*Elementi della grammatica illirica*), Andrije Stazića (*Grammatica della lingua illirica; Grammatica illirica pratica secondo il metodo di Ahn e di Ollendorf*), Jerolima Šutine (*Principi di grammatica illirica*) i Ivana Danila (*Grammatica illirica*).³⁸ Pravopisom, slovopisom i morfološkim sustavom te gramatike slijede ilirsku normu.³⁹ U takvoj jezičnoj klimi vukovac Budmani

³³ B. Tafra, *Gramatika u Hrvata i Vjekoslav Babukić*: 81.

³⁴ B. Tafra, *Gramatika u Hrvata i Vjekoslav Babukić*: 81.

³⁵ Branka Tafra, »Vrste imeničke sklonidbe (s posebnim obzirom na starije hrvatske gramatike)«, *Jezičnik* 29/2 (1981): 46.

³⁶ B. Tafra, *Gramatika u Hrvata i Vjekoslav Babukić*: 81.

³⁷ U gramatici se navodi sljedeće: *Le autorità a cui ci appoggiamo principalmente sono la grammatica serba di Daničić (a), e le opere di Miklošič e di V. S. Karadžić* (“Autoriteti na koje ćemo se najviše oslanjati jesu Daničićeva srpska gramatika i djela Miklošiča i V. S. Karadžića”) (P. Budmani, *Grammatica della lingua serbo-croata (illirica)*: IX).

³⁸ O gramatikama dalmatinskog jezičnog kruga vidi: Zlatko Vince, »Gramatike zadarsko-dalmatinskog jezičnog kruga«, *Zadarska revija* 4 (1971): 285-300.

³⁹ Od dviju Danilovih gramatika ilirsku normu slijedi samo njegova prva gramatika iz 1855. godine. Već u sljedećoj iz 1873. autor mijenja svoju jezičnu koncepciju te je piše po uzoru na vukovce.

nije radikalno odstupio od već uhodanog modela, pa je nastao priručnik s brojnim dvostrukim rješenjima kojima se ne prekida grubo s hrvatskom tradicijom, ali se ipak prihvaćaju novoštokavske inovacije.

U sklonidbenim uzorcima dubletni nastavci u jednini ostvaruju se samo u instrumentalu sklonidbe *i* (*-i*, *-ju*). Dubletnost je u tom padežu karakteristika gotovo svih onodobnih gramatika,⁴⁰ a svojstvena je i današnjoj normi. Mnogo veće polemike vodile su se u 19. stoljeću oko množinskih nastavaka za genitiv, dativ, lokativ i instrumental.

Relativno široka lepeza mogućih rješenja i uključenost gotovo svih relevantnih filoloških škola u polemiku oko imeničkog genitiva množine daju za pravo Ljudevitu Jonkeu,⁴¹ koji konstatira da je “problem genitiva množine imenica muškoga, ženskoga i srednjega roda mučio /.../ naše gramatičare 19. stoljeća više nego pitanje o ikojem drugom padežu.” U prikazu sklonidbenih obrazaca Budmani se opredjeljuje za nastavak *-ā*. Promatra li se taj nastavak u kontekstu borbi filoloških škola, s pravom ga se može nazvati vukovskim jer se pojavljuje već u Karadžićevoj *Pismenici*, a potom i u drugim vukovskim gramatikama.⁴² Često se, međutim, zaboravlja da je taj nastavak prisutan u hrvatskoj gramatici od samih početaka. Već Kašić bilježi primjere *golubâ*, *vitarâ*, *vrimenâ*,⁴³ Della Bella *vjetaraa*, *staddaa*, *ribbaa*,⁴⁴ dok Appendini⁴⁵ ističe da se G mn. imenica prve deklinacije tvori dodavanjem dvaju *a* (*aa*) završnom suglasniku nominativnog oblika.⁴⁶ Umjesto udvojenim *a*, slavonski gramatičari 18. stoljeća množinski genitivni nastavak *-a* bilježe kao *-ah*. Dočetno *h* u tom slučaju nema, naravno,

⁴⁰ Daničić u *Oblicima* u sklonidbenom uzorku ima samo nastavak *-ju* u tom padežu, ali u za-pažanjima navodi da se upotrebljava i nastavak *-i* (usp. Đ. Daničić, *Oblici srpskoga jezika*: 24-25). U *Maloj srpskoj gramatici* u sklonidbenom su uzorku oba nastavka (usp. Đ. Daničić, *Mala srpska gramatika*: 13).

⁴¹ Ljudevit Jonke, *Književni jezik u teoriji i praksi*. Drugo, prošireno izdanje. Zagreb: Znanje, 1965: 59.

⁴² V. Stefanović Karadžić, »Srpska gramatika«; Đ. Daničić, *Mala srpska gramatika i Oblici srpskoga jezika*; T. Maretić, *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*.

⁴³ Bartol Kašić, *Osnove ilirskoga jezika*, pretisak. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 2005: 27-28, 33.

⁴⁴ B. Tafra, *Gramatika u Hrvata i Vjekoslav Babukić*: 84.

⁴⁵ Francesco Maria Appendini, *Grammatica della lingua illirica, edizione seconda*. Ragusa: presso Antonio Martecchini, 1828: 27.

⁴⁶ U *Kraljskom Dalmatinu* i u “naslovima nekih knjižica što su izlazile u Zadru prvih desetljeća 19. stoljeća” zabilježen je i genitivni završetak *-aaa*: *pasaaa* (Z. Vince, »Gramatike zadarsko-dalmatinskog jezičnog kruga«: 296).

fonemsku nego pravopisnu vrijednost, tj. služi kao oznaka za dužinu samoglasnika, što potvrđuju brojni primjeri iz djela slavonskih pisaca i gramatičara: *zahlah* (Gmn.), *glahs*, *saht*, *sihn*.⁴⁷ Upravo su od slavonskih gramatičara predstavnici Zagrebačke filološke škole preuzeli genitivni završetak *-ah* kojim su sebi priskrbili isprva podrugljivi nadimak “ahavci”.⁴⁸ Sporni završetak ilirci su opravdavali “time što ‘većja strana Ilirah ima nastavak *-ah*, *-ih*’, zatim proširenošću toga genitivnog padeža u starijih pisaca i napokon smatraju da je to opravdano i s obzirom na indoevropske lingvističke razloge.”⁴⁹ Bez većeg odjeka i mogućnosti da bude prihvaćen prošao je prijedlog Frana Kurelca, predvodnika Riječke filološke škole i najvećeg ilirskog oponenta kada je u pitanju G mn. na *-ah*, koji se zalagao za nastavke *-ov/-ev* i *-Ø*.

Osim normiranog nastavka *-ā* u G mn., Budmani u komentarima imeničke paradigme upozorava i na genitivne oblike bez nastavka,⁵⁰ za koje kaže da pripadaju jezičnoj prošlosti premda ih je još uvijek moguće pronaći kod nekih hrvatskih pisaca. Zapaža također da imenice tipa *crv*, *mrav*, *hvat* u G mn. dobivaju nastavak *-i* (*crvi*, *mravi*, *hvati*), a upozorava i na oblike *noktiju*, *gostiju*, *prstiju*, koji se u istom padežu ostvaruju kod Srba. Kako je nastavak *-iju* izvorno bio svojstven dvojini, jasno je da kod predstavnika Zagrebačke filološke škole,⁵¹ koji taj gramatički broj barem načelno čuvaju, on ne može doći u G mn. Budmani, međutim, u sklopu poglavlja o imenicama ne navodi ilirski genitivni završetak *-ah*. Takvo stanje iznenađuje, posebno ako se uzme u obzir činjenica da dubrovački gramatičar ne zanemaruje ostala obilježja zagrebačke škole kao što su primjerice etimološki pravopis ili neizjednačeni nastavci u DLI mn. Budmanijev izbor genitivnog završetka mogao je biti uvjetovan nekim važnim promjenama koje su se u vezi s imeničkim genitivom množine dogodile u godinama neposredno prije tiskanja njegove gramatike. Naime, 1864. godine Vatroslav Jagić, dotadašnji pobornik dočelnoga *h* u G mn.,

⁴⁷ B. Tafra, »Jesu li *ahavci* izgovarali *h?*«, u: *Jezikoslovna razdvojba*, ur. Jelena Hekman. Zagreb: Matica hrvatska, 1995: 114.

⁴⁸ Status dočelnoga *h* nije sporan samo u završetku *-ah*, nego i u završecima *-ih* (G mn.) i *-uh* (GL dv.), na koje se često zaboravlja.

⁴⁹ Z. Vince, »Gramatike zadarsko-dalmatinskog jezičnog kruga«: 295.

⁵⁰ Pritom misli na G mn. na *-Ø* i *-ov/-ev*. Na str. 23 kaže sljedeće: *Anticamente il genitivo plurale delle due prime declinazioni era privo di desinenza* (“U starija vremena genitiv množine prvih dviju deklinacija nije imao nastavak”). Iz toga se može zaključiti da autor ne poznaje pojam nulti morfem, što i ne čudi, jer u 19. stoljeću njime ne raspolažu ni drugi hrvatski gramatičari, osim možda Vjekoslava Babukića (B. Tafra, *Gramatika u Hrvata i Vjekoslav Babukić*: 88).

⁵¹ Upozoravajući u bilješkama na jezične osobitosti Hrvata, Budmani zapravo izlaže program Zagrebačke filološke škole.

iz temelja mijenja svoje stavove te “komparativno-historijskom metodom, polazeći od sanskrta, grčkoga i latinskoga, preko slavenskih jezika, /.../ utvrđuje da je genitiv na *a* novija pojava u jeziku i da *h* na tom mjestu nema nikakvo lingvističko uporište u jeziku.”⁵² Godinu dana kasnije, 1865, oduševljeni ilirac Vinko Pacel objavljuje *Oblike književne hrvaštine* u kojima se oštro suprotstavlja bilježenju *h* u G mn.⁵³ Rascjep u Zagrebačkoj filološkoj školi i znanstveni dokazi autoriteta kakav je bio Vatroslav Jagić bili su dovoljan razlog da Budmani u gramatici normira samo nastavak *-ā*, a upotrebu ilirskoga *-ah* u zadnjem poglavlju priručnika odbaci kao pogrešnu.⁵⁴

U dativu, lokativu i instrumentalu množine svih triju deklinacija ostvaruju se dubletni nastavci. Dubletnost u Budmanijevoj gramatici, međutim, nije rezultat namjernog propuštanja “provincijalizama” i dijalekatnih nastavačnih ostvaraja u novoštokavsku osnovicu, kao što je to bio slučaj kod ilirskih gramatičara,⁵⁵ već potječe iz jasnog razlikovanja normi dviju vodećih jezičnih koncepcija iz druge polovice 19. stoljeća - one hrvatskih vukovaca i one predstavnika Zagrebačke filološke škole. Stoga u sklonidbenim obrascima Budmani isti primjer najprije bilježi prema vukovskoj normi, fonološkim pravopisom, ćirilicom i latinicom, a zatim, ukoliko postoji razlika, i prema zagrebačkoj normi, etimološkim pravopisom i latinicom:

Dat.	дијелима	dijelima	[dielom]
Istr.	дијелима	dijelima	[dieli]
Loc.	дијелима	dijelima	[dielih, -lieh]

Dubrovački gramatičar očigledno “u normativnom smislu prednost daje vukovskim rješenjima, ali ne zanemaruje obilježja zagrebačke škole”, pa se

⁵² B. Tafra, »Jesu li *ahavci* izgovarali *h*?«: 121.

⁵³ Dočetnoga se *h* u G mn. Pacel odrekao već u *Nauci o prieslovu* iz 1860. godine, gdje ističe da prednost treba dati završetku *-a* koji se razvio iz poluglasa ѣ, koji je na njegovu mjesto stajao u starocrkvenoslavenskom jeziku. U *Oblicima književne hrvaštine* tim povijesnim razlozima Pacel dodaje i morfološke, pa kaže da *h* u G mn. i dv. nije potrebno jer se razlikovnost u odnosu na druge padeže ostvaruje naglaskom (Sanda Ham, *Povijest hrvatskih gramatika*. Zagreb: Nakladni zavod Globus, 2006: 115).

⁵⁴ /.../ *l'uso della desinenza h nel genit. plur. de' sostantivi si deve rigettare come erroneo* (“/.../ upotreba nastavka *-h* u genitivu množine imenica mora se odbaciti kao pogrešna”) (P. Budmani, *Grammatica della lingua serbo-croata (illirica)*: 248). Da su Pacelovi i Jagićevi stavovi o dočetnom *h* u G mn. doista mogli utjecati na dubrovačkog gramatičara, potvrđuje sam Budmani u članku “Pogled na istoriju naše gramatike i leksikografije od 1835. godine” u kojem se, dokazujući da je završetak *-ah* neodrživ, poziva upravo na njihove radove (Pero Budmani, »Pogled na istoriju naše gramatike i leksikografije od 1835. godine.« *Rad JAZU* 80 (1885): 177).

⁵⁵ B. Tafra, »O hrvatskim vukovcima iz drugoga kuta«: 157.

može reći da njegova gramatika “ima narav razlikovne gramatike jer uvijek upozorava na jezične razlike između Hrvata i Srba.”⁵⁶ Razlikovnost je potkrijepljena nizom primjera koji se pojavljuju u svim dijelovima gramatike. U napomeni uz imeničke sklonidbene uzorke Budmani tako neizjednačene nastavke u DLI mn. navodi kao hrvatsku posebnost, usko povezanu s gramatičkom dvojinom: *Presso i Serbi il dativo, l' instrumentale e il locativo del plurale sono uguali fra di loro in tutte le declinazioni e terminano in ma. [Questa desinenza e rigettata per questo numero da' Croati, i quali la vogliono propria soltanto del duale, e per questi tre casi conservano le antiche desinenze m pel dat., i e mi per l' istr., h pel loc.]*.⁵⁷ Premda je Vuk Stefanović Karadžić nedvojbeno “pervi utemeljitelj dosljednoga upotrebljavanja /.../ padežah na okončak *ima*”,⁵⁸ treba reći da su novoštokavski nastavci *-ima*, *-ama* u množinskim padežima već bili normirani, naravno kao dubletna mogućnost, u nekim hrvatskim gramatikama koje su prethodile Vukovima. Tako se već kod Kašića i Della Belle u instrumentalu množine nalaze novi nastavci uz one starije, dok u dativu i lokativu nema novih. Matija Antun Reljković, pak, i u dativu i u instrumentalu množine ima novoštokavske nastavke *-ima*, *-ama*, a imao bi ih vjerojatno i u lokativu da oblike tog padeža ne smatra dativom.⁵⁹ U padežnom sustavu Starčevićeve gramatike također nema lokativa, a novoštokavski su nastavci u dativu i instrumentalu zabilježeni samo u sklonidbi *i*. Upravo to što lokativ nije jasno identificiran u gramatikama hrvatskog jezika sve do 19. stoljeća kočilo je proces unificiranja množinskih imeničkih oblika.⁶⁰ Taj su proces gotovo u potpunosti prekinuli ilirski gramatičari zalažući se, prije svega zbog ideoloških razloga, za nesinkretizirane množinske padeže. Naime, njihova misija ujedinjenja Hrvata u jednom književnom jeziku mogla se ostvariti samo sabiranjem jezičnih elemenata iz sva tri hrvatska narječja, što je podrazumijevalo odbacivanje novoštokavskog sinkretizma u množinskim padežima. No, kako su izjednačeni nastavci u 19. stoljeću postali nezaobilazna

⁵⁶ S. Ham, *Povijest hrvatskih gramatika*: 134.

⁵⁷ “Kod Srba su množinski oblici dativa, instrumentala i lokativa jednaki u svim deklinacijama i završavaju na *-ma*. [Hrvati ovaj nastavak odbacuju u množini te ga smatraju svojstvenim isključivo dvojnici. U množini, pak, čuvaju stare nastavke, i to *-m* za dativ, *-i* i *-mi* za instrumental, *-h* za lokativ]” (P. Budmani, *Grammatica della lingua serbo-croata (illirica)*: 23).

⁵⁸ V. Babukić, *Ilirska slovnica*: 184.

⁵⁹ U svojim djelima Reljković ima novoštokavske nastavke i u lokativu množine (Branka Tafra, »Dijakronijski aspekt normiranja hrvatskoga jezika.«, u: *Zbornik Zagrebačke slavističke škole 2002*, ur. Stipe Botica. Zagreb: Filozofski fakultet, Zagrebačka slavistička škola - Hrvatski seminar za strane slaviste, 2003: 312).

⁶⁰ B. Tafra, »Mjesto Della Belline gramatike u povijesti hrvatskih gramatika«: 269.

jezična činjenica, ilirski su jezikoslovci svoj izbor lingvistički opravdali uvođenjem gramatičke kategorije dvojine, u kojoj su u starini *-ima*, *-ama* bili nastavci za dativ i instrumental.⁶¹ Novonastala situacija u kojoj se u ilirskim gramatikama propisuju nesinkretizirani, a u vukovskim sinkretizirani nastavci uvjetovala je pojavu gramatičke sinonimije kod nekih gramatičara. Tako se, primjerice, dogodilo da ilirski orijentirani Rudolf Fröhlich Veselić i Lavoslav Fürholzer, pored nesinkretiziranih, u sklonidbenim obrascima imaju i sinkretizirane nastavke u DLI mn.,⁶² dok deklarirani vukovci Andrija Torkvat Brlić i Pero Budmani, osim očekivanih sinkretiziranih oblika, u navedenim padežima imaju kao dubletnu mogućnost i one nesinkretizirane.

S obzirom na brojnost dijalektalnih podataka Budmanijeva se gramatika može uspoređivati s Babukićevim jezičnim priručnicima. Stanovite koncepcijske razlike među njima ipak postoje. Naime, dok ilirski jezikoslovac podatke iz hrvatskih narječja i dijalekata unosi u svoje gramatike kako bi u ilirsko kolo privukao što više pristaša s različitih govornih područja,⁶³ Budmanijev interes za dijalekte rezultat je vukovskog okretanja organskim idiomima što je povezano s mladogramatičarskim isticanjem jezičnih zakona i uvjerenjem da će upravo organski idiomi ponuditi potvrde za njihovu beziznimnost.⁶⁴ A da Budmani nije bio bilo kakav, već vrstan dijalektolog, potvrđuje članak »Dubrovački dijalekat, kako se sada govori«, u kojem se “prvi put cjelovitije opisuje jedan štokavski govor.”⁶⁵ Opis nekih morfoloških karakteristika imenica dubrovačkog dijalekata iznesenih u tom članku autor je već bio uklopio gramatiku iz 1867. godine. Među njima vrijedi istaknuti završetak *-e* u NV jd. imenica druge sklonidbe (*Mare, sele, Stane*), zatim završetak *-ico* u V jd. kod imenica ženskoga roda na *-ica* (*bogorodico, djevojčico*), te umetak *-ij-* pred množinskim nastavkom imenica srednjega roda (*selija, poljija*). U dijalektološkom članku dubrovački gramatičar ističe da imenice *konj* i *ljudi* u DLI mn. “imaju samo oblike kōnima, ľudima.”⁶⁶ Upravo u postojanju isključivo nesinkopiranih oblika DLI mn. imenice *konj* u dubrovačkom dijalektu treba tražiti glavni razlog zbog kojega Budmani u gramatici dopušta i *konjima* i *konjma*, premda Vuk Karadžić⁶⁷ i Daničić⁶⁸

⁶¹ B. Tafra, »Dijakronijski aspekt normiranja hrvatskoga jezika«: 313.

⁶² S. Ham, *Povijest hrvatskih gramatika*: 98-101.

⁶³ B. Tafra, *Gramatika u Hrvata i Vjekoslav Babukić*: 81.

⁶⁴ Marko Samardžija, *Iz triju stoljeća hrvatskoga standardnog jezika*: 117.

⁶⁵ Milan Moguš, »Pero Budmani.« *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, knj. 23, sv. 97 (1976): 107.

⁶⁶ Pero Budmani, »Dubrovački dijalekat, kako se sada govori.« *Rad JAZU* 65 (1883): 171.

⁶⁷ V. Stefanović Karadžić, »Srpska gramatika«: XXXIX.

⁶⁸ Đ. Daničić, *Oblici srpskoga jezika*: 9.

propisuju oblik sa sinkopiranim samoglasnikom *i*. Ove i mnoge druge dubrovačke dijalektalne osobitosti, koje su prodrle u gramatiku iz 1867. godine, mogle su potaknuti Milana Moguš da konstatira kako je “dijalektološka komponenta bila /.../ u Budmanija razvijena prvenstveno u odnosu na njegov rodni grad.”⁶⁹

Jedna od važnijih razlika među dvjema normama koje se prepleću u Budmanijevoj gramatici zasigurno se ogleda u odnosu prema dvojini. Okrenuvši se narodnomu jeziku, tj. organskim idiomima, vukovski su gramatičari iz svojih normativnih priručnika morali izbaciti dvojину, koja se u jeziku dobro razlikovala do potkraj 15. stoljeća, ali je u sljedećim stoljećima postala morfološki arhaizam.⁷⁰ Vukovcima za pravo daje i ilirac Vjekoslav Babukić, koji kaže da “naš pučki jezik neupotrčljuje točno ni svagđ dvojstvenoga broja”, te da je “slavjanski jezik u svih narčđjih više ili manje ovaj čudnovati broj jošte samo za one predmete doslčđno sačuvao, koji se u naravi *parovno* (po dvoje, *objecta bina*, *paarweise*) nalaze.”⁷¹ Unatoč takvome stanju, predstavnici Zagrebačke filološke škole u svojim gramatikama redovito raspravljaju o dvojini, a Babukić u *Ilirskoj slovnici* u posebnom poglavlju donosi i uzorke dvojinske sklonidbe. Ilirci su morali imati jako dobre razloge za uvođenje morfološke kategorije o kojoj se u gramatikama hrvatskog jezika dotad nije raspravljalo. Branka Tafra smatra da su dvojinom željeli lingvistički opravdati izbor neizjednačenih nastavaka u DLI mn., a upozorava i na postojanje te kategorije u starocrkvenoslavenskom i u slovenskom jeziku, te na nalaženje potvrda u hrvatskih pisaca.⁷²

Budmanijev pristup problemu dvojine ni po čemu se ne razlikuje od pristupa drugim jezičnim pitanjima koja su izazivala prijepor između vukovaca i iliraca. U poglavlju *Del numero Duale nelle Declinazioni* dubrovački gramatičar ponovno izlaže osobitosti dviju normi koje se zapravo međusobno isključuju. Tragove dvojine, prema njegovim riječima, Srbi su sačuvali u: 1) množinskim oblicima imenica *oči* i *uši*; 2) množinskim genitivnim oblicima na *-ū* kao *ruku*, *nogu*, *prsiju*; 3) posebnim oblicima koje imenice u nominativu, akuzativu i vokativu dobivaju uz brojeve dva, tri i četiri. Hrvati, pak, ističe Budmani, pomoću navedenih ostataka stare dvojine i srpskih množinskih oblika na *-ma* pokušavaju rekonstruirati spornu gramatičku kategoriju. Stoga i on u svojoj gramatici donosi sklonidbene dvojinske uzorke za sve tri imeničke sklonidbe.

⁶⁹ M. Moguš, »Pero Budmani«: 106.

⁷⁰ B. Tafra, *Gramatika u Hrvata i Vjekoslav Babukić*: 86.

⁷¹ V. Babukić, *Ilirska slovnica*: 198.

⁷² B. Tafra, *Gramatika u Hrvata i Vjekoslav Babukić*: 88.

Iako daje punu paradigmatu dvojine, kategorije koja je isključivo vezana za gramatiku iliraca, Budmani se u tom pitanju barem u jednome razlikuje od gramatičara Zagrebačke filološke škole. Riječ je o izboru završetka u genitivu i lokativu dvojine, kojim dubrovački gramatičar samo potvrđuje lingvistički, a posredno i ideološki odmak od ilirskih jezikoslovaca. Oni su se, kako je već istaknuto, zalagali za završetke *-ah*, *-ih* u G mn., odnosno *-uh* u GL dv., opravdavajući svoj izbor raširenošću navedenih završetaka, potvrdama kod pisaca i indoeuropskim lingvističkim razlozima.⁷³ Već je uočeno da dočetno *h* u G mn. Budmani ne registrira ni u bilješkama ni u uglatim zagrađama, u kojima uglavnom bilježi hrvatske posebnosti. Da situacija nije drukčija ni u dvojinjskoj paradigmati najbolje se može vidjeti na primjeru imenice *bok*, čiji je genitivni i lokativni dvojinjski oblik *bokuh* u Katančićevim *Fructus auctumnales* uočio i unio u gramatiku Vjekoslav Babukić.⁷⁴ Budući da je riječ o jedinom oprimjerenom GL dv. imenica prve sklonidbe, na Katančićev se primjer u svojim *Slovnica* pozivaju i Mažuranić i Veber, a spominje ga i Budmani. Dubrovački ga gramatičar, međutim, bilježi bez dočetnog *h*. Postavlja se pitanje zašto Budmani opisuje *ilirsku* dvojину izostavljajući pritom u sklonidbenoj paradigmati genitivno i lokativno dočetno *h* kad to *h* pripada jezičnoj normi koja je u pitanju jednako kao i opisana gramatička potkategorija. Odgovor je vrlo jednostavan. Dvojinjsko dočetno *h* imalo je jednaku sudbinu kao i množinsko, što na kraju gramatike potvrđuje i sam autor: *Quanto abbiamo detto del genitivo plurale in ah e ih, vale, e con più ragione, anche pel genit. duale in uh.*⁷⁵ Odabirom koji je, kako smo ranije vidjeli, uvelike bio uvjetovan Jagićevim znanstvenim dokazima u korist Karadžićeva nastavka i rascjepom među ilircima, dubrovački je gramatičar jasno manifestirao svoju vukovsku opredijeljenost koja se može naslutiti i iz nekih drugih njegovih rješenja. Znakovito je, naime, da se o dvojinu u gramatici raspravlja zasebno, poslije svih imenskih riječi, a ne u pregledu sklonidbenih vrsta uz druga dva broja. Osim toga, dio poglavlja u kojem se izlaže ta osobitost ilirske jezične norme i donose sklonidbeni uzorci nalazi se u uglatim zagrađama, što jasno upućuje na činjenicu da Budmani u normativnom smislu prednost daje vukovskom rješenju.

Đuro Daničić nedvojbeno je Budmanijev prvi uzor, što dubrovački gramatičar ni u jednom trenutku ne pokušava sakriti. Dapače, u predgovoru se otvoreno poziva na njegove gramatičke priručnike, a i u samom sadržaju gramatike

⁷³ Z. Vince, »Gramatike zadarsko-dalmatinskog jezičnog kruga«: 295.

⁷⁴ B. Tafra, *Gramatika u Hrvata i Vjekoslav Babukić*: 87.

⁷⁵ "Sve što smo rekli za genitiv množine na *-ah* i *-ih*, vrijedi još i više za genitiv dvojine na *-uh*" (P. Budmani, *Grammatica della lingua serbo-croata (illirica)*: 248).

brojnim se rješenjima predstavlja kao pravi daničićevac. Jedno od tih rješenja svakako je podjela imenica srednjeg roda, koja gotovo u potpunosti odgovara podjeli koju je u *Oblicima srpskoga jezika* iz 1863. godine predložio srpski gramatičar. On govori o: 1) imenicama srednjeg roda koje u nominativu jednine imaju nastavak *-o* ili *-e* (*selo, polje*) te o 2) imenicama srednjeg roda koje u nominativu jednine nemaju nastavka (*ime, pleme, tele, tane*). Imenice druge skupine, ističe Daničić, razlikuju se “od ostalih imenica srednjega roda samo tijekom što u prvom pad. jed. i u padežima koji su s njim jednaki, a to je četvrti i peti, nemaju nastavka, nego im se još i sama osnova krnji ne imajući uza se nastavka.”⁷⁶ Odatle proizlazi da se prava osnova tih imenica nalazi u drugim padežima. Budmani, doduše, nigdje izrijekom ne spominje krnje osnove, ali ipak ostavlja dovoljno elemenata koji upućuju na prihvaćanje Daničićeve konstatacije. Na jednom se mjestu tako kaže da osnove navedenih imenica u N jd. ne samo da ne dobivaju nikakav nastavak, nego u tom padežu gube i svoj završni suglasnik. Navodeći neke od tih imenica, Budmani u zagrade stavlja njihovu *pravu* osnovu (npr. *plemen, teret, Turet*).⁷⁷ Jedina bitna razlika u odnosu na Daničića tiče se imenica tipa *čudo, tijelo, nebo*, koje Budmani svrstava u prvu skupinu imenica srednjeg roda. Na takvo što vjerojatno ga je potaknula činjenica da navedene imenice u jednini nemaju produženu osnovu ni u jednom padežu.⁷⁸ U ilirskim gramatikama nema posebnih podjela imenica srednjeg roda, nego se među ostalim osobitostima prve sklonidbe upozorava da neke od njih dobivaju “uzmnožnu slovk” *et* ili *en* u “*Genitivu singularu* i po njem u svih padežih jed. i množt. broja.”⁷⁹ U većini gramatika iz 20. stoljeća govori se o jednakosložnoj i nejednakosložnoj promjeni imenica srednjeg roda. Međutim, zadovoljavajuće rješenje, prema kojem nejednakosložne imenice u N jd. završavaju na *-ø*, prisutno je u hrvatskoj gramatici tek od kraja sedamdesetih godina prošlog stoljeća.

Skлонidba imenica *mati* i *kći* zadavala je poprilično muke gramatičarima u 19. stoljeću. Vuk Karadžić u *Srpskoj gramatici* svrstao ih je u treću sklonidbenu

⁷⁶ Đ. Daničić, *Oblici srpskoga jezika*: 16.

⁷⁷ *I temi di genere neutro [...] se finiscono in men o in et, non solo non assumono alcuna desinenza, ma perdono anche la consonante finale; p. e. племе pleme (tema plemen) tribù, теле tele (tema telet), Ture (tem. Turet) ecc.* (“Ako završavaju na *-men* ili na *-et*, osnove imenica srednjeg roda ne samo da ne dobivaju nastavak, nego gube i završni suglasnik osnove: npr. племе pleme (osnova plemen) pleme, теле tele (osnova telet), Ture (osnova Turet) itd.”) (P. Budmani, *Grammatica della lingua serbo-croata (illirica)*: 21).

⁷⁸ Autor ipak ističe da te imenice u množini imaju osnovu *nebes, tjeles, čudes*, s tim da *tijelo* i *čudo* mogu doći i bez umetka.

⁷⁹ V. Babukić, *Ilirska slovnica*: 187.

vrstu, u kojoj su “sva imena ženskoga roda, koja se svršuju na poluglasno slovo i na i, i na o.”⁸⁰ U isto ih je društvo smjestio i Vjekoslav Babukić, ali uz napomenu da “primaju u *Gen.* i po njem u svih padežih *jed.* i *množ. br.* augment (uzmnožak ili prirastak) *er*, a u ostalome sklanja se *mati* po sklonjenju II., a *kći* po sklonjenju III.”⁸¹ Od Babukićeva se rješenja ponešto razlikuju rješenja druge dvojice ilirskih gramatičara, Vebera i Mažuranića, koji kažu da imenica *kći* “ide sasvim po tretjoj sklonidbi”, dok imenica *mati* ide “nešto po drugoj, a nešto po tretjoj sklonidbi.”⁸² I Daničić u *Oblicima* zapaža da imenica *mati* uglavnom slijedi sklonidbeni tip *žena*, a imenica *kći* sklonidbeni tip *stvar*. Budući da srpski gramatičar ipak upozorava na neka odstupanja u jednini od navedenih sklonidbenih modela, njegov sljedbenik Budmani donosi promjenu imenica *mati* i *kći* po svim padežima u jednini, dok za množinu kaže da je posve pravilna, tj. da se *mati* sklanja kao *žena*, a *kći* kao *stvar*. Iako većina gramatičara, dakle, uviđa da navedene imenice predstavljaju različite sklonidbene tipove, ipak ih opisuju zajedno, što treba pripisati dijakronijskim razlozima, tj. činjenici da su imenice *mati* i *kći* u starocrkvenoslavenskom jeziku bile jedine dvije imenice *r*-sklonidbe.⁸³ Vrijedi istaknuti da i ovdje dolazi do izražaja *dijalektološka komponenta* Budmanijeve gramatike. Tako se kod imenice *kći* upozorava na oblike s reduciranim početnim suglasnikom (*ći*), koji su u 19. stoljeću u dubrovačkom dijalektu uobičajeniji od potpunih oblika.⁸⁴ U bilješkama se navode i padežni oblici *kćere* (G jd.), *kćerom* (I jd.), *kćerama* (DLI mn.), koji su posvjedočeni već u dubrovačkim spisima iz 17. i 18. stoljeća,⁸⁵ a u dubrovačkome su se govoru ostvarivali i krajem 19. stoljeća.⁸⁶

Budmani je uočio i pravilno opisao većinu glasovnih promjena u sklonidbi imenica: palatalizaciju (*čovječe*, *oraše*), sibilizaciju (*rozi*, *junaci*), jotaciju (*smrcu*, *krvlju*), vokalizaciju (N jd. *žetelac*, G jd. *žeteoca*), jednačenje po zvučnosti (*napretka*, *ljupca*), slijevanje istovrsnih samoglasnika (*oca*, *suca*),⁸⁷ prijeglas (*jelenom/mačem*, *volovi/mačevi*), razjednačivanje samoglasnika (*lupežom*, *ježom*). Ispravno je uočio i izuzetke od sibilizacije u sklonidbi *e* (D jd. *mački*,

⁸⁰ V. Stefanović Karadžić, »Srpska gramatika«: XL.

⁸¹ V. Babukić, *Ilirska slovnica*: 196.

⁸² A. Mažuranić, *Slovnica Hervatska*: 67.

⁸³ B. Tafra, *Gramatika u Hrvata i Vjekoslav Babukić*: 91.

⁸⁴ P. Budmani, »Dubrovački dijalekat, kako se sada govori«: 171.

⁸⁵ Ivana Lovrić Jović, »Morfološka svojstva jezika hrvatskih dubrovačkih oporuka iz 17. i 18. stoljeća.« *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 34 (2008): 219-224.

⁸⁶ P. Budmani, »Dubrovački dijalekat, kako se sada govori«: 171.

⁸⁷ Jednačenje po zvučnosti i slijevanje istovrsnih samoglasnika ne može se u pismu registrirati kod Hrvata, tj. predstavnika Zagrebačke filološke škole, koji koriste etimološki pravopis: [*napredka*], [*otca*].

mazgi), odnosno od palatalizacije u sklonidbi *a* (V jd. *mačku, patku*).⁸⁸ Registrirao je dubrovački gramatičar i druge osobitosti sklonidbe imenica: ponašanje imenica s osnovom *-ār, -īr* (*gospodaru/gospodare, pastiru/pastire; gospodarom/gospodarem, pastirom/pastirem*) i onih na *-c* (*sucem, stricem*), zatim imenica *car* (*carem*), *zec* i *knez* (*zecovi/zečevi, knezovi/kneževi*), te imenice *put* koja u instrumentalu jednine iza prijedloga obično ima nastavak *-om*, dok se bez prijedloga na njezinu osnovu dodaje *-em* (*pod putom, putem*). Budmani je uočio da jednosložne imenice kao *grad, sin, pop* ispred svih množinskih padežnih nastavaka dobivaju umetak *ov* ili *ev*, ovisno o tome sklanjaju li se prema tvrdoj ili mekoj sklonidbi (N mn. *gradovi, sinovi, popovi*). Osim duge, opisao je kratku ili skraćenu množinu imenica kao što su *Rimljanin, Turčin, dvorarin* (*Rimljani, Turci, dvorani*),⁸⁹ te upozorio na supletivni množinski oblik imenice *čovjek* (*ljudi*). U gramatici je također navedeno da imenice *brat, gospodin* i *vlastelin* nemaju množinu, nego mjesto nje koriste oblike zbirnih imenica *braća, gospoda, vlastela*. Pojavu nepostojanog *a* u nekim padežima i njegov izostanak u drugima Budmani je, jednako kao Daničić,⁹⁰ Babukić,⁹¹ Mažuranić⁹² i Brlić⁹³ povezao s naglaskom. Tako utvrđuje da višesložne imenice muškog roda na *-ak, -al/-ao, -alj, -am, -anj, -ap, -ar, -as, -at, -ac, -ač* u svim padežima, osim u nominativu jednine i genitivu množine, gube *a* ako je ono kratko.

Zaključak

Analizom sklonidbenog sustava Budmanijeve gramatike željela se razjasniti njegova uloga u kodificiranju jezičnog standarda te ga, eventualno, jezično i koncepcijski odrediti. Takva je analiza naročito potrebna ako se uzme u obzir

⁸⁸ Među izuzecima se navodi i vokativni oblik *Francuzu*. Nastavak *-u*, koji je za vokativ imenice *Francuz* potvrđen u narodnim pjesmama, navodili su i drugi vukovci. Vidi: V. Stefanović Karadžić, »Srpska gramatika«: XXXVIII; Đ. Daničić, *Mala srpska gramatika*: 7, A. T. Brlić, *Grammatik der illyrischen Sprache*. Wien: Mehitharisten Buchdruckerei, 1854: 30. Zanimljivo je da ilirski gramatičari kod iste riječi u V jd. dopuštaju nastavke *-e* i *-u*: *Francuže, Francuzu*. Vidi: V. Babukić, *Ilirska slovnica*: 178; A. Mažuranić, *Slovnica Hervatska*: 58.

⁸⁹ U kritičkom prikazu Budmanijeve gramatike Đuro Daničić autoru zamjera što množinski oblik *Turci* dovodi u vezu s nepostojećim nominativom jednine *Turak*. Taj se oblik, smatra Daničić, u potpunosti pravilno izvodi iz oblika *Turčin* (Đuro Daničić, »Grammatica della lingua Serboeroata di Pietro Budmani, presudjuje Gj. Daničić.« *Književnik* III/1 (1866): 587). Slično kao i Budmani, Vjekoslav Babukić kaže da oblik *Turci* postaje "od neobičajnoga Nom. singulara: *Turak*" (V. Babukić, *Ilirska slovnica*: 180).

⁹⁰ Đ. Daničić, *Mala srpska gramatika*: 6.

⁹¹ V. Babukić, *Ilirska slovnica*: 178.

⁹² A. Mažuranić, *Slovnica Hervatska*: 58.

⁹³ A. T. Brlić, *Grammatik der illyrischen Sprache*: 25.

da je u Dalmaciji, u drugoj polovici 19. stoljeća, upravo ta gramatika bila najvažnija. Tako se jasno može iščitati kakav je točno utjecaj imala na dalmatinsku pismenost.

Analiza je pokazala kako je Budmani pišući svoju gramatiku želio napisati djelo slijedeći novoštokavske inovacije i jezik koji su propisivali hrvatski vukovci. Ipak, njegovo mu podrijetlo i jezična tradicija nisu dozvolili da zanemari ilirsku tradiciju koju je implementirao u svoj rad. Na takav nas zaključak navodi čak i naslov gramatike u kojem se, osim srpsko-hrvatskim, jezik naziva i ilirskim. Ulazeći u dublju analizu morfološkog dijela njegove gramatike dolazi se do zaključka da je ilirski čak i pristup vrstama riječi. Naime, dok hrvatski vukovci u svojim gramatikama kreću od same sklonidbe pojedinih imenica, ne dajući većeg uvoda, Budmani započinje opširnom raspravom o imenskim gramatičkim kategorijama. Ilirskoj se koncepciji približava i kad navodi kategoriju dvojine, izrazito obilježje gramatika Zagrebačke filološke škole, kao i uvođenje G jd. kao dodatnog kriterija pri određenju roda. Sve riječi s morfološkom kategorijom padeža naziva *imenom*, kao u ilirskim gramatikama, a i vrste deklinacija određuje po nastavku u G jd., za razliku od vukovskih gramatika koje kao kriterij uzimaju ili N jd. ili gramatički rod. Gramatička sinonimija u sklonidbi rezultat je usporednog postojanja dviju potpuno suprotnih gramatičkih normi. Budmani je zadržao kompromisno rješenje, te je u sklonidbi imenica naveo i ilirske i novoštokavske nastavke. Uz poredak padeža u kojem je instrumental na predzadnjem mjestu, a lokativ na zadnjem, što je izrazito obilježje vukovskih gramatika, Budmani se i oblicima priklanja njima. Tako u DLI mn. dominantnima postaju novoštokavski nastavci, dok se ilirski donose u zagradaama. I dok je u DLI mn. ostavio mogućnost izbora, u pitanju G mn. jasno se koncepcijski odredio. Nastavak je novoštokavski *-ā*.

Jezični nemir koji je vladao u drugoj polovici 19. stoljeća ostavio je traga ne samo na praktičnoj uporabi jezika, već i na njegovu opisu. U tom bogatom kodifikacijskom periodu izdvaja se Budmanijeva gramatika. Autor se u predgovoru sam koncepcijski odredio, određivši svoje uzore: Daničića, Miklošiča i Karadžića. Tom je određenju pomogao i srpsko-hrvatski naziv jezika, kao i jasno priklanjanje vukovskoj tradiciji u pitanju nastavka za G mn. Ipak, gramatika je uvijek djelo koje više opisuje no što propisuje, pa ni Budmani nije mogao niti smio zanemariti jezičnu tradiciju koja je postojala na ovim prostorima. Tako je ova gramatika kompromis između dvije norme, koja možda jasnije od ijedne druge gramatike prikazuje kakvo je bilo stvarno jezično stanje. Naime, jezik u javnoj uporabi nije bio identičan ni ilirskoj ni vukovskoj jezičnoj doktrini. U drugoj polovici

19. stoljeća jezik je bio nehomogen, nedosljedan u uporabi i pravopisnih i gramatičkih pravila te je 60-ih godina, kada je ova gramatika izdana, još uvijek kodifikacija mogla krenuti u nekom drugom smjeru. Stoga je Budmanijeva gramatika stvarno stanje jezika u Dalmaciji, u to vrijeme nedosljednog i nekoherentnog, koji će tek početkom 20. stoljeća prerasti u stabilan i dosljedan jezični sustav.

**THE INFLECTION OF NOUNS IN BUDMANI'S
*GRAMMATICA DELLA LINGUA SERBO-CROATA (ILLIRICA)***

TANJA BREŠAN AND JOSIP GALIĆ

Summary

The second half of the nineteenth century is marked by controversy in the development of different language conceptions, the most prominent ones being the Zagreb School of Philology and the Croatian Vukovians. The latter grounded their linguistic views on the works of Vuk Stefanović Karadžić. The issues in the field of morphonology and morphology, the inflectional forms in particular, gave rise to greatest discord. Among numerous normative works, Budmani's *Grammatica della lingua serbo-croata (illirica)* from 1867 stands out as one of the most important ones. This grammar was initially envisaged as a Vukovian-Daničić type of grammar. However, deeper analysis has shown that each of the examined language levels was influenced by the Illyrian language conception and Dubrovnik tradition.

This paper aims to pinpoint some of the distinguishable features of the Illyrian influence on the basis of the noun inflection analysis. Most grammars of the time were clearly determined in terms of concept, which is why this particular one is an exception. On the one hand, the use of the Neo-Stokavian genitive ending clearly put this grammar on the language map, while on the other hand the tolerance of non-syncretised forms in plural dative, locative and instrumental cases, as well as the mention of the dual, the already archaised grammatical number, reveals the full complexity of this grammar.